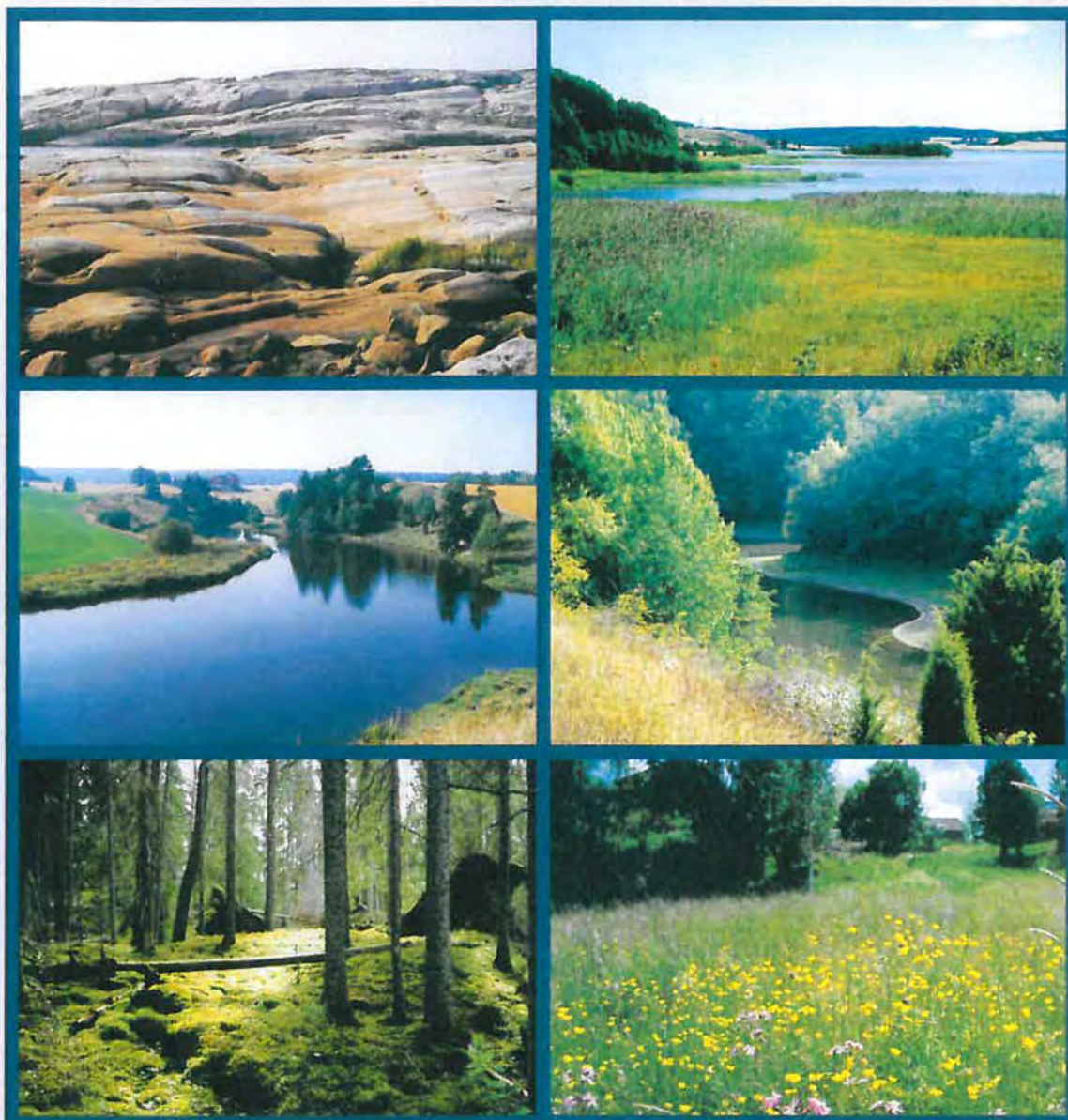

Fylkesmannen i Østfold

Område miljøvern

Rapport 5/2006

**Ytre Hvaler nasjonalpark.
Konsekvenser for kulturhistorie.**

Område Miljøvern
Fylkesmannen i Østfold
POSTADRESSE: STATENS HUS, POSTBOKS 325, 1502 MOSS
TLF: 69 24 71 00

Dato
15/9-2006
Rapport nr. 5/2006
ISBN nr.
82-7395- 83-9

Rapportens tittel Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for kulturhistorie
Forfattere Mona Mortensen SWECO Grøner
Oppdragsgiver Fylkesmannen i Østfold, område miljøvern
Ekstrakt Se sammendrag i rapporten
Emneord Kulturminner, kulturmiljø, verneplan, konsekvenser
Referanse til rapporten: M.Mortensen: Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for kulturhistorie. <i>Fylkesmannen i Østfold, område miljøvern., rapport nr 5/2006: s.1-35 + vedl.</i>

FORORD

I st.meld. nr. 62 (1991-92) – Ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge – trekkes linjene opp for den fremtidige nasjonalparkpolitikken, herunder retningslinjer for gjennomføring og forvaltning.

I meldingen heter det at ”*Departementet er innstilt på å fremme forslag om vern av Hvaler skjærgård. Fylkesmannen i Østfold vil få i oppgave å ferdigstille et konkret verneforslag*”. Direktoratet for naturforvaltning har fulgt opp dette og gitt fylkesmannen i oppdrag å utarbeide og fremme et verneforslag om en nasjonalpark i det aktuelle skjærgårdsområdet.

Som ledd i arbeidet med verneforslaget skal tiltaket konsekvensutredes jf. forskrift om konsekvensutredning. Det ble varslet oppstart av verneplanen og konsekvensutredning 29.06.2004. Utredningsprogrammet, vedtatt av Direktoratet for naturforvaltning 14.04.2005 og 20.01.2006 beskriver utredningen av 11 deltema. Utredningene er gjort av Siste Sjanse, SWECO Grøner, NINA, NIVA og Havforskningsintitutet på oppdrag fra fylkesmannen. Fylkesmannen er tiltakshaver.

Denne rapporten er en av følgende rapporter som omhandler konsekvensutredningen.

- 3/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for landskap
- 4/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for naturmiljø på land
- 5/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for kulturhistorie
- 6/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for landbruk
Konsekvenser for løsmasser og steinmaterialer
- 7/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for friluftsliv, reiseliv og fritidshytter
- 8/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for motorferdsel på land og til sjøs
- 9/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for naturmiljø i sjøen
- 10/2006 Ytre Hvaler nasjonalpark. Konsekvenser for fiskeri- og havbruksnæringen

Det vises også til:

Fylkesmannens hjemmeside:

www.fylkesmannen.no/ostfold

Ytre Hvaler nasjonalpark-prosjektside:

www.fylkesmannen.no/ytrehvaler

Ottar Krohn
Fylkesmiljøvernssjef

RAPPORT

Rapport nr.: 4 - 2005	Oppdrag nr.: 138691	Dato: 12.12.2005	
Oppdragsnavn: Ytre Hvaler nasjonalpark			
Kunde: Fylkesmannen i Østfold			
Ytre Hvaler nasjonalpark Konsekvensutredning kulturhistorie			
Emneord: Kulturminner, kulturmiljø, verneplan, konsekvenser			
Sammendrag: Se sammendrag i rapporten.			
	Rev.:	Dato:	Sign.:
Utarbeidet av: Mona Mortensen		9.12.05	
Kontrollert av: Ingunn Biørnstad		12.12.05	
Oppdragsansvarlig: Elise Førde	Oppdragsleder / avd.: Ingunn Biørnstad / Miljørådgivning		

Ytre Hvaler nasjonalpark

Konsekvensutredning
kulturhistorie

Utført av SWECO Grøner AS
på oppdrag fra Fylkesmannen i Østfold

Sammendrag

- Områdebeskrivelse/interesser/verdier

Rapporten tar for seg automatisk fredete kulturminner, nyere tids kulturminner og kulturmiljø samt marine kulturminner innen undersøkelsesområdet. Planområdet er inndelt i 11 delområder. Innen disse er de kulturhistoriske lokalitetene beskrevet og verdisatt.

Lokalitetene har store verdier knyttet både til det unike og det typiske ved den øst-norske kystkulturen og området er samlet vurdert å ha stor kulturhistorisk verdi, særlig knyttet til autenticitet, miljø/sammenheng, variasjon/mangfold, tidsdybde og pedagogisk verdi. Som eksempler på det unike kan Akerøy fort og Hvalertuftene trekkes fram. Som eksempler på det typiske kan småbruket på Tisler, havnemiljøet i Kuvauen og de mange sjømerkene og fyrlyktene trekkes fram. I tillegg til en rekke automatisk fredete kulturminner er Torbjørnskjær fyr, Homlungen fyr og havnemiljøet Kuvauen vedtaksfredet. Samlet illustrerer de kulturhistoriske lokalitetene i landskapet svært godt hvordan natur og kultur sammen danner helhetlige miljøer.

- Konsekvenser av 0-alternativet

0-alternativer er vurdert på grunnlag av Oslofjordverneplanen og gjeldende regionale og kommunale planer. Dagens situasjon beskrives i forhold til utmarksdrift, planer om vern, fredning og slitasje/inngrep på kulturhistoriske lokaliteter.

En vurdering av den fremtidige utviklingen innen de enkelte delområdene viser at 0-alternativet vil kunne føre til at viktige kulturhistoriske lokaliteter forringes eller ødelegges av nye utbyggingstiltak.

- Konsekvenser av vern

Utgangspunktet for å vurdere konsekvenser av vern er de foreløpige vernebestemmelsene for ytre Hvaler naturpark. Disse vernebestemmelsene kan synes svært knappe, men er trolig tilstrekkelige sett i sammenheng med vernebestemmelsene som er foreslått for temaene "*landskapet og sjøbunnen*", "*plantelivet*" og "*ferdsel*". Imidlertid bør det vurderes om ikke verneforskriftene skal henvise til en forvaltningsplan/skjøtselsplan for å sikre en helhetlig og systematisk vernestrategi for kulturminner og kulturmiljø i planområdet. Det er derfor konsekvensvurdert to scenarier; med og uten skjøtselsplan/forvaltningsplan. Virkningene er vurdert både i forhold til delområdenes enkelte lokaliteter og på mer generell basis.

Vurderingene viser at opprettelsen av en nasjonalpark i seg selv vil ha svakt positive konsekvenser for de fleste kulturhistoriske lokalitetene. En skjøtselsplan/forvaltningsplan vil medføre større positive konsekvenser for alle de kulturhistoriske lokalitetene.

- Avbøtende tiltak

Tre punkter er diskutert under avbøtende tiltak:

1) Skjøtselsplan/forvaltningsplan

En skjøtselsplan/forvaltningsplan vil være viktigste avbøtende tiltak for å styrke bevaringen av de kulturhistoriske lokalitetene. Felles for alle kategorier kulturminner gjelder at formidling i form av skilting, brosjyrer og informasjon til grunneiere/brukere bør spesifiseres i forvaltningsplanen. Under utarbeidelsen av en slik plan er det

avgjørende at regionale kulturmyndigheter og Norsk Sjøfartsmuseum deltar med konkrete innspill. I en forvaltningsplan må dessuten tiltak rettet mot jordbruk, ferdsel, landskap osv. også sees i sammenheng med kulturminner.

2) Ytterligere registreringer

En skjøtselsplan/forvaltningsplan bør også inkludere systematiske registreringer av nyere tids kulturminner som enda ikke er faglig forsvarlig undersøkt. Videre bør det også legges opp til systematiske registreringer av automatisk fredete kulturminner. Disse registreringene bør inkludere både nyregistreringer og registreringer av alt kjente lokaliteter. Registreringene vil bidra til at alle kulturminner i planområdet blir tilfredsstillende beskrevet, vurdert og kartfestet.

3) Forslag til endring av planområdets grenser

I fem delområder er det registrert kulturhistoriske lokaliteter like utenfor planområdet. Om nasjonalparken bør utvides til også å omfatte disse lokalitetene er først og fremst en prinsipiell diskusjon om kulturhistoriske verdier skal være bestemmende for nasjonalparkens grenser – hvordan influensområdet skal avgrenses. I rapporten følger influenssonen stort sett nasjonalparkens grenser. Endringer foreslås kun dersom plangrensen går tvers igjennom et kulturminne eller kulturmiljø eller dersom en kulturhistorisk lokalitet like utenfor grensen har særlig stor verdi eller er særlig truet av ødeleggende tiltak eller dersom det har en naturlig tilknytning til kulturhistoriske lokaliteter innen planområdet.

Ut fra dette foreslås at plangrensene endres slik at følgende lokaliteter blir liggende innenfor nasjonalparken:

- Hyttegrenda på Seilø
- Papperhavn/den verneverdige sjøbua i Papperhavn (dersom disse ikke ligger innenfor planområdet)
- De to Hvalertuftlokalitetene på Børholmen som ligger utenfor planområdet
Langrøset på Herføl

INNHOOLD

1	INNLEDING	5
1.1	FORMÅLET MED KONSEKVENSTREDDNINGEN	5
1.2	HVA ER KULTURMINNER OG KULTURMILJØ?	6
1.2.1	<i>Automatisk fredete kulturminner</i>	6
1.2.2	<i>Nyere tids kulturminner herunder vedtaksfredete kulturminner</i>	6
1.3	HVORFOR VERNE KULTURMINNER?	7
2	METODE	8
2.1	DATAINNSAMLING	8
2.2	AVGRENSNING AV INFLUENSOMRÅDE	8
2.3	METODE FOR FASTSETTELSE AV VIRKNING OG KONSEKVENSTREDDNING	8
2.3.1	<i>Konsekvensutredning</i>	8
2.3.2	<i>Statusbeskrivelse</i>	8
2.3.3	<i>Verdisetting</i>	8
2.3.4	<i>Vurdering av effekt og omfang – tiltakets virkning</i>	9
2.3.5	<i>Vurdering av konsekvens</i>	9
3	OMRÅDEBESKRIVELSE / STATUSBESKRIVELSE	10
3.1	TIDLIGERE UNDERSØKELSER OG REGISTRERINGER	10
3.2	EKSISTERENDE PLANER OG BESTEMMELSER MED RELEVANS FOR KULTURHISTORISKE LOKALITETER	11
3.2.1	<i>Særlige verne- og fredningsbestemmelser</i>	11
3.2.2	<i>Oslofjordverneplanen</i>	11
3.2.3	<i>Kulturminneplan for Hvaler</i>	11
3.3	GENERELL KULTURHISTORIE	12
3.4	BESKRIVELSE OG VURDERING AV KULTURHISTORISKE VERDIER INNEN PLANOMRÅDET	14
3.4.1	<i>Herføl med Ekholmen og Børholmen</i>	14
3.4.2	<i>Tisler</i>	15
3.4.3	<i>Kirkøy med Homlungen, Filletassen og Hestholmen</i>	16
3.4.4	<i>Asmaløy med Trestenene</i>	17
3.4.5	<i>Akerøya med festningsholmen</i>	17
3.4.6	<i>Spjærøy</i>	18
3.4.7	<i>Vesterøy med Seilø og Lyngholmen</i>	19
3.4.8	<i>Torbjørnskjær</i>	20
3.4.9	<i>Heia</i>	20
3.4.10	<i>Struten</i>	20
3.4.11	<i>Undervannsområder med marine kulturminner</i>	21
3.5	BESKRIVELSE AV KULTURHISTORISKE VERDIER LIKE UTENFOR PLANOMRÅDET	23
3.6	VERDIVURDERING	23
4	KONSEKVENSTREDDNING AV 0-ALTERNATIVET	25
4.1	GRUNNLAGET FOR VURDERING AV 0-ALTERNATIVET	25
4.2	DAGENS SITUASJON	25
4.3	MULIG UTVIKLING	27
5	KONSEKVENSTREDDNING AV VERNEBESTEMMELSENE	29
5.1	FORSLAG TIL VERNEBESTEMMELSER FOR KULTURMINNER	29
5.2	VURDERING AV BEHOV FOR SKJØTSELSPLAN/FORVALTNINGSPLAN FOR KULTURHISTORISKE LOKALITETER VED OPPRETTELSE AV NASJONALPARK I YTRE HVALER	29
5.3	KONSEKVENSTREDDNING FOR DE ENKELTE DELOMRÅDENE	30
6	OPPSUMMERING OG FORSLAG TIL AVBØTENDE TILTAK	32
6.1	OPPSUMMERING	32
6.2	FORSLAG TIL AVBØTENDE TILTAK	32
6.2.1	<i>Skjøtseleksplan</i>	32

6.2.2	Videre undersøkelser	33
6.2.3	Forslag til endring av planområdets grenser	33
7	LITTERATUR OG KILDER.....	34
7.1	LITTERATUR.....	34
7.2	KONTAKTPERSONER	35
8	VEDLEGG.....	37

Vedlegg

Vedlegg 1. Kart som viser planområdet – Ytre Hvaler nasjonalpark

Vedlegg 2. Temakart kulturminner og kulturmiljø

Vedlegg 3. Oversikt over kulturhistoriske lokaliteter avmerket på temakart

1 INNLEDING

Denne konsekvensutredningen er laget på oppdrag fra Fylkesmannen i Østfold i forbindelse med planer om oppretting av nasjonalpark i ytre Hvaler i Hvaler og Fredrikstad kommuner. Utredningen dekker temaet "Kulturhistorie". Den inneholder en beskrivelse av dagens situasjon, en vurdering av 0-alternativet og mulige konsekvenser av vernebestemmelser foreslått av Fylkesmannen. Utredningen er gjennomført i henhold til plan- og bygningslovens krav om konsekvensutredninger.

Utredningsprogrammet for Ytre Hvaler nasjonalpark er fastsatt av Direktoratet for naturforvaltning (14.05.05) For temaet kulturhistorie er det formulert slik:

Kulturhistorie

Utredningen skal beskrive kulturminner og kulturmiljø i utredningsområdet, i sjøen og på land på en helhetlig måte og få fram det historiske spennet i disse. Den skal klargjøre statusen for kulturminnene og få fram den historiske bruken, herunder tidligere bosetting, dyrking, hogst, fiske og sjøfart. Utredningen skal belyse muligheter for restaurering eller rekonstruksjon av kulturminner eller kulturmiljø. Med kulturminner menes automatisk fredete kulturminner og nyere tids kulturminner. Registreringer av kulturminner fra før år 1900 (SEFRAK) samt kommunenes kulturminneregistreringer, fylkeskommunens kulturminneregistreringer, utredning av Kystmuseet Hvaler og av Norsk Sjøfartsmuseum på oppdrag av fylkesmannen m.m gir et godt grunnlag. I tillegg vet flere lokale ressurspersoner mye om områdets historie. Utredningen skal også beskrive dagens kulturutøvelse knyttet til utmarksbruk, fiske, andre næringer og opplevelse av fortid, kunnskaper og levemåte.

- *Utredningen skal belyse konsekvensene av 0-alternativet og vernealternativet på kulturhistorien og kulturutøvelsen i utredningsområdet på land og i sjøen. Knytter det seg spesielle konsekvenser til avgrensede områder eller kulturspor som er i ferd med å forsvinne innenfor utredningsområdet, skal dette belyses.*
- *Utredningen skal foreslå avbøtende tiltak i forhold til de eventuelle negative konsekvensene som kommer fram i punktet over. Dette kan skje både gjennom utforming av avgrensning og vernebestemmelser.*

Kart over planområdet foreligger i vedlegg 1.

1.1 Formålet med konsekvensutredningen

I henhold til Lov om naturvern av 19. juni 1970, sist endret 20. juni 2003 (Naturvernloven) er utgangspunktet for nasjonalparkene er å sikre større urørte eller i det vesentlige urørte egenartede eller vakre naturområde mot inngrep. Ettersom en nasjonalpark opprettes for å bevare større naturområder er det interessant å stille spørsmål om hvordan vern av natur korresponderer med kulturminneinteresser.

I § 3 i Naturvernloven heter det:

"I nasjonalparker skal naturmiljøet vernes. Landskapet med planter, dyreliv og natur- og kulturminner skal vernes mot utbygging, anlegg, forurensinger og andre inngrep."

I denne fagrapporten tolkes dette som at alle kulturminner, slik det er definert i Lov om kulturminner 09. juni 1978, sist endret 31. januar 2003 (Kulturminneloven) skal vernes mot de tiltak som er nevnt over.

Men hva innebærer begrepet "vern" for kulturminner i en nasjonalpark? Ut fra et kulturminnestandpunkt vurderes det som avgjørende at vernet ikke bare omfatter vern mot utbygging og lignende fysiske inngrep, men også vern mot forfall. I en nasjonalpark vil det innebære at det som regel er nødvendig med spesifisering av konkrete vernetiltak for å sikre vern av kulturminner og kulturmiljø. I den forbindelse bør det også vurderes hvordan nødvendig skjøtsel og vedlikehold kan finansieres.

1.2 Hva er kulturminner og kulturmiljø?

§ 2 i Kulturminneloven definerer begrepene kulturminne og kulturmiljø på følgende måte:

*"Med **kulturminner** menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til.*

*Med **kulturmiljøer** menes områder hvor kulturminner inngår som en del av en større helhet eller sammenheng."*

Begrepet "**kulturlandskap**" er ikke definert i Kml. En vanlig definisjon av begrepet er *Menneskeformede landskap som inneholder biologiske og kulturhistoriske element*. I denne sammenhengen er kulturlandskapet knyttet til det kystnære landskapet preget av marin tilpasning.

1.2.1 Automatisk fredete kulturminner

I utredningen skilles det mellom nyere tids kulturminner og automatisk fredete kulturminner. I henhold til Kml § 3 er det forbud mot inngrep i automatisk fredete kulturminner (det vil si kulturminner som er eldre enn år 1537, det året reformasjonen ble innført i Norge, også omtalt som fornminner). I tillegg er stående bygninger og anlegg erkjent eldre enn 1650 og skipsfunn eldre enn 100 år automatisk fredet. Automatisk fredete kulturminner omfatter både synlige kulturspor og kulturspor som i dag ikke er synlige på markoverflaten. Disse kulturminnene har per definisjon stor kulturhistorisk verdi.

1.2.2 Nyere tids kulturminner herunder vedtaksfredete kulturminner

Kulturminner yngre enn 1537 og stående bygninger yngre enn 1650 defineres som nyere tids kulturminner. I motsetning til fornminnene er nyere tids kulturminner ikke automatisk fredet, men kan vedtaksfredes etter Kml § 15. Hele kulturmiljøer kan også fredes, etter Kml § 20. Nyere tids kulturminner kan gis en annen form for vern gjennom Plan- og bygningsloven, blant annet gjennom regulering til spesialområde vern (Pbl § 25.6), eller som i dette tilfellet ved opprettelse av nasjonalpark. For nyere tids kulturminner må den kulturhistoriske verdien vurderes i hvert enkelt tilfelle i forbindelse med tiltak som krever reguleringsplan eller å bli konsekvensvurdert. I rapporten benyttes en verdissetingen av nyere tids kulturminner som varierer fra liten

til stor, vurdert ut i fra et sett verdier som er nærmere beskrevet under kapittel 2 Metode.

Tabell 1.1. Tidsrammer brukt i utredningen knyttet til vernestatus

Vernestatus	Periode	Underperiode	Dateringer
Automatisk fredete kulturminner	Steinalder	Eldre (mesolittisk tid)	8.000 f. Kr. – 4.000 f. Kr.
		Yngre (neolittisk tid)	4.000 f. Kr. – 1.800 f. Kr.
	Bronsealder		1.800 f. Kr. – 500 f. Kr.
	Jernalder	Eldre Yngre	500 f. Kr. – 550 e. Kr. 550 e. Kr. – 1050 e. Kr.
	Middelalder		1050 e. Kr. – 1537 e. Kr.
Ikke fredete og vedtaksfredete kulturminner	Nyere tid		1537 e. Kr. – 2005 e. Kr.

1.3 Hvorfor verne kulturminner?

Kulturminnene representerer vår identitet og kollektive hukommelse om tidligere generasjonerens samfunn og levekår. De er kilde til kunnskap og grunnlag for opplevelser og kan også være en bruksressurs for dagens brukere. I dag blir kulturminnevern og kulturpolitikk definert som et viktig element i landets miljøpolitikk.

De gjeldende nasjonale mål for kulturminner og kulturmiljøer er:

"Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljø skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv.

Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 prosent årlig.

Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljøer skal være sikret og ha ordinært vedlikeholds nivå i 2020."
(Hentet fra St. melding 21, 2004-205 og St.melding 16, 2004-2005).

De siste 20 -30 årene er en blitt stadig mer klar over det presset som kulturminner blir utsatt for gjennom moderne utbygging og nedbygging av tradisjonell næring. Dette har ført til økt kunnskap om de verdifulle ressursene som kulturminnene representerer. Mens det i kulturminnevernets første fase ble fokusert på det rotnorske knyttet til innlandsbygdene, er etter hvert også kystkulturen sett på som bevaringsverdig. Men det begynner å haste, kulturminner og kulturmiljø langs kysten trues av forfall og utbygging. I St. meld. 16, 2004-2005, "Leve med kulturminner", legges det vekt på å styrke satsingen på kystkultur. I samme St. melding legges det opp til at det etableres et verdiskapningsprogram som skal stimulere til at kulturminner blir tatt i bruk i utviklingen av næringsliv og lokalsamfunn, blant annet i kystsonen.

Å opprette en nasjonalpark i ytre Hvaler vil være et viktig bidrag for å ta vare på et stykke kystkultur som er i ferd med å forsvinne og for å bevare et område som tydelig illustrerer den miljømessige sammenhengen mellom natur og kultur.

2 METODE

2.1 Datainnsamling

- Rapporter utarbeidet ifbm Oslofjordverneplanen og opprettelse av nasjonalparken
- Bygdebøker og annen lokalhistorisk litteratur
- Befaring
- Intervju med lokale informanter
- Kontakt med fylkeskommunen, kulturvernavdelingen
- Kontakt med kommunen
- Askeladden (Riksantikvarens nasjonale nettbaserte database over kjente fredete kulturminner (<http://askeladden.ra.no>))

2.2 Avgrensning av influensområde

I utgangspunktet er avgrensning av influensområde i fagrapporten sammenfallende med nasjonalparkens foreslåtte grenser. Utover dette behandles kulturminner og kulturmiljø dersom nasjonalparkens grenser går tvers igjennom et kulturminne eller kulturmiljø eller dersom en kulturhistorisk lokalitet like utenfor grensen har særlig stor verdi og eller er særlig truet av ødeleggende tiltak (se 6.2.1 *Forslag til endring av nasjonalparkens grenser for videre diskusjon*).

2.3 Metode for fastsettelse av virkning og konsekvens

2.3.1 Konsekvensutredning

Formålet med konsekvensutredningen er å klargjøre virkningene av forslag om nasjonalpark i ytre Hvaler for kulturminner og kulturmiljø. Staten vegvesens håndbok nr 140 (Statens vegvesen 1995) beskriver en trinnvis metode bestående av følgende trinn:

1. Statusbeskrivelse
2. Verdisetting
3. Vurdering av effekt og omfang
4. Vurdering av konsekvens

2.3.2 Statusbeskrivelse

Statusbeskrivelsen er en faktaorientert omtale av situasjonen innenfor det aktuelle fagfeltet. For temaet kulturminner og kulturmiljø legges det vekt på en kort kulturhistorisk beskrivelse av det aktuelle området.

2.3.3 Verdisetting

Et kulturminnes verneverdi er en samlet vurdering av en rekke forskjellige aspekter (delverdier). Denne vurderingen utgjør den formelle begrunnelsen for verdissetingen av det enkelte kulturminnet/-miljøet.

Tre hovedverdier legges til grunn: *opplevelses-, kunnskaps- og bruksverdi*. For ytterligere å grunngi kulturminnets verdier, brukes delverdier eller – kriterier slik de er presentert i publikasjonen *"Alle tiders kulturminner"* (Riksantikvaren 2001). I en nasjonalpark er det naturlig å vektlegge opplevelsesverdi og delverdier knyttet til denne som særlig viktig.

Tabell 2.1. Hoved- og delverdier brukt ved verdivurdering av kulturminner og kulturmiljø (basert på RA 2001, 2003)

OPPLEVELSESVERDI	KUNNSKAPSVERDI	BRUKSVERDI
<ul style="list-style-type: none"> • IDENTITETSVERDI • SYMBOLVERDI • ESTETISK VERDI (ARKITEKTONISK/KUNSTNERISK VERDI) • AUTENTISITET • MILJØ/SAMMENHENG 	<ul style="list-style-type: none"> • REPRESENTATIVITET • HISTORISK KILDEVERDI • VITENSKAPELIG KILDEVERDI • ALDER • VARIASJON/MANGFOLD • AUTENTISITET • TYPISK-SJELDENHET • TIDSDYBDE 	<ul style="list-style-type: none"> • MILJØVERDI • BRUKSRESSURSER • ØKOLOGISK VERDI • NÆRINGSVERDI • PEDAGOGISK VERDI

Basert på dette oppsettet anvendes det i konsekvensvurderingen en tredelt skala for verdisetting (stor, middels liten). Skalaen er glidende, slik at verdien like gjerne kan være liten/middels, middels/stor, med vekt på det som står først. I konsekvensvurderingen vil høyeste karakter ikke nødvendigvis bare gis til kulturminner og miljøer av nasjonal verdi. Lokale og regionale minner kan også gis stor verdi ut fra bl.a. lokalbefolkningens opplevelse og tilknytning til dem.

Det er viktig å presisere at verdivurderingene i fagrapporten er skjønnsmessige vurderinger utført av fagutredere, basert på undersøkelser i arkiv og litteratur, befaringer og informasjon fra lokalbefolkning og regionale kulturmyndigheter. I verdivurderingen av kulturminner og kulturmiljø er det tatt hensyn til regionale planer, vernekriterier og satsingsområder.

2.3.4 Vurdering av effekt og omfang – tiltakets virkning

For å vurdere effekt og omfang av et tiltak, må en vurdere hvordan den aktuelle "ressursen" blir berørt av det aktuelle tiltaket, og hvor stor verdiendringen antas å bli. Omfanget graderes etter en femdelt skala som viser antatt verdiendring:

Stor positiv – Middels positiv – Liten/Ingen – Middels negativ – Stor negativ.

Skalaen er glidende, slik at verdien for eksempel kan være middels/liten negativ, da alltid med vekt på det første.

2.3.5 Vurdering av konsekvens

I konsekvensvurderingen blir verdiene sammenstilt med tiltakets virkning for kulturminner og kulturmiljø, og av dette avledes konsekvensgraden (Statens vegvesen 1995). Skalaene er 9-delt og går fra meget stor positiv konsekvens til meget stor negativ konsekvens. Metoden innebærer f.eks. at for områder med stor verdi, vil stor negativt effekt bety at tiltaket har meget stor negativ konsekvens for den aktuelle ressursen og for et område med middels verdi vil middels positivt effekt gi middels positiv konsekvens.

3 OMRÅDEBESKRIVELSE / STATUSBESKRIVELSE

3.1 Tidligere undersøkelser og registreringer

Kulturminner og kulturmiljø

Av de mange kulturminnene i ytre Hvaler er det spesielt de såkalte "Hvalertuftene" som har vært gjenstand for oppmerksomhet. Siden de første tuftene ble oppdaget på slutten av 1800-tallet har funksjon og alder fascinert og engasjert både fagfolk og legfolk (jfr. sammendrag i Stene 2004:11). De fleste tuftene ble systematisk registrert på 1980-90-tallet. Mellom 330 og 380 tufter fordelt på 57 lokaliteter er så langt registrert. Det er også registrert båtopptrekk ved mange av tuftelokalitetene. Utover dette er det ikke foretatt systematiske registreringer av automatisk fredete kulturminner i ytre Hvaler. Det var planer om en omfattende registrering i Hvaler kommune i 2003, men disse planene ble skrinlagt. Nye registreringer vil derfor mest sannsynlig avdekke ukjente kulturminner fra forhistorisk tid og middelalder innenfor den planlagte nasjonalparken. I tillegg er mange av de registrerte automatisk fredete kulturminnene innenfor planområdet gitt uavklart status eller er overhode ikke avmerket i Askeladden (for eksempel er ikke Langrøsset, den 100 meter lange gravrøysen på Herføl avmerket i Askeladden). For å avklare og utvide kunnskapen om automatisk fredete kulturminner er det derfor et stort behov for å foreta registreringer og kartfestinger innen planområdet.

Nyere tids kulturhistorie er behandlet generelt i Hvaler bygdebok (Jensen 1993). Det er også foretatt SEFRAK-registreringer i området. SEFRAK er en nasjonal oversikt over kulturminner og kulturmiljø. I planområdet er dette i praksis begrenset til bygningsmassen som er bygget før 1900. Ettersom få hus fra tiden før 1900 er bevart i ytre Hvaler er dette materialet ikke særlig representativt for områdets kulturhistoriske verdier.

I regi av Hvaler kommune er det foretatt en registrering av alle bolter/blinker som finnes omkring på øyer og holmer i kommunen. Disse skal være avmerket på ØK-kart som finnes hos kommunen (pers.med. Kjell Bothne).

Innen planområdet er kjente kulturminner presentert og vurdert i rapportene "Ytre Hvaler nasjonalpark, kulturminner under vann" (Norsk Sjøfartsmuseum 2005) og "Forslag om nasjonalpark i Hvaler og Fredrikstad, Fagvurdering av kulturminner i ytre Hvaler" (Fylkesmannen i Østfold 2004). Begge rapportene bygger hovedsakelig på kjente data. For kulturminner på land har grunnlaget vært SEFRAK og andre tilgjengelige registreringer, egne registreringer og observasjoner samt informasjon fra lokale informanter. Grunnlaget er vurdert som dekkende (Fylkesmannen i Østfold 2004:5). For marine kulturminner blir det påpekt at kunnskapen er ufullstendig, pga mangel på systematiske registreringer (Norsk Sjøfartsmuseum 2005:2).

Kulturlandskap

Det er foretatt en registrering og vurdering av verdifulle kulturlandskap i Østfold (Fylkesmannen i Østfold, rapport 9/96). Flere av de regionalt viktige kulturlandskapene ligger innen planområdet. Av disse har flere kulturhistoriske verdier. I herværende fagrapport er disse lokalitetene nevnt under de enkelte delområdene i kapittel 3.4. I tillegg er det et større område som omfatter kyst og sjøområdene mellom Akerøya, Tisler i vest og sørspissen av søndre Sandøy og sørligste kystdelene av Kirkøy og Asmaløy i øst. De kulturhistoriske verdiene er klassifisert som verdigruppe 1 (høyeste kategori). Både de regionalt verdifulle kulturlandskapene og det nasjonalt verdifulle kulturlandskapet på Hvaler er avmerket og beskrevet i rapportene "Verdifulle kulturlandskap i Østfold" og

"Nasjonalt verdifulle kulturlandskap" (Sentralt utvalg for registrering av verdifulle kulturlandskap 1994, Fylkesmannen i Østfold 1996).

3.2 Eksisterende planer og bestemmelser med relevans for kulturhistoriske lokaliteter

3.2.1 Særlige verne- og fredningsbestemmelser

- Fiskerhavnen Kuvauen, vedtaksfredet i 1993.
- Torbjørnskjær fyr, vedtaksfredet i 1997.
- Homlungen fyr, vedtaksfredet i 1997.

Figur 1 Fra det fredete kulturmiljøet Kuvauen (foto: M. Mortensen)

3.2.2 Oslofjordverneplanen

Målet med Oslofjordverneplanen er å ta vare på verdier knyttet til biologisk mangfold i Oslo-fjorden gjennom vern etter Naturvernloven (se www.fylkesmannen.no og www.dirnat.no). Planen behandler i liten grad kulturminner og kulturmiljø bortsett fra å omtale eldre jordbrukslandskap som kan ha verneverdige enkeltplanter (se s. 45 i Oslofjordverneplanen). Forslaget til utvidelse av vernede lokaliteter omfatter flere innen nasjonalparkens planområde. Disse er foreslått vernet som naturreservater etter naturvernloven, og får derfor ingen konsekvenser for eventuelle kulturhistoriske verdier.

3.2.3 Kulturminneplan for Hvaler

Planen, eller registeret, ble utarbeidet av Morten Kielland og Kjell Bothne og lå ferdig høsten 2002. Planen gir en oversikt over 181 kjente kulturminner og kulturmiljø i kommunen. 20 nyere tids kulturminner ble valgt ut som prioriterte

kulturminner. Av disse ligger Akerøy fort, gårdsmiljøet på Tisler og steinbruddet på Røsshue innen nasjonalparkens planområde. Planen er vedtatt i kommunestyret, men det er ikke kjent at kommunen planlegger konkrete tiltak for å sikre disse prioriterte kulturminnene.

3.3 Generell kulturhistorie

Øykommunen Hvaler ligger i Østfold fylke, i ytre Oslofjord, ved svenskegrensen. Landskapet på de mer enn 800 øyene og holmene i kommunen varierer fra det ytre skjærgårdslandskap med viker og sund, delvis med vidt havsutsyn, til lune jordbruks- og skogsmiljø i de indre delene av kommunen.

I regional og nasjonal sammenheng er ytre Hvaler trukket fram som et område med særlig store verne kvaliteter knyttet til en sammenhengende kyststrekning som er lite påvirket landskapsmessig av moderne tiltak som for eksempel hyttebygging. Området beskrives som et bemerkelsesverdig intakt naturområde (Fylkesmannen i Østfold 2005:8). Området innehar også store kvaliteter knyttet til intakte og autentiske kulturminner og kulturmiljø og regnes som et verdifullt reliktområde for øst-norsk kystkultur (Fylkesmannen i Østfold 2005:6).

Beliggenhet ved sjøen avspeiler seg i ytre Hvalers kulturhistorie og kan følges gjennom de mer enn 5000 årene det har ferdes folk i området. Kystlinjen ligger strategisk plassert i forhold til sjøfart mot øst, vest og sør. I tillegg passerer mye trafikk som skal videre gjennom Glommavassdraget. Både materielle og immaterielle kulturminner av stor tidsdybde kan knyttes til områdets strategiske beliggenhet. Fra forhistorisk tid kjenner vi de store steinrøysene som helt siden de ble anlagt i bronsealderen, eller kanskje allerede i yngre steinalder, må ha vært tydelige landemerker. Om intensjonen bak oppføringen var et behov for territorielle markører eller som seilingsmerker kan vi i dag kun spekulere over. Akerøy fort representerer et stykke krigshistorie knyttet til handelstvister og grensetrekninger og indikerer at Hvaler-området ble ansett som svært viktig av norsk-danske myndigheter. En rekke naturhavner ble benyttet til fiskeri- og losvirksomhet. Noen av disse står fortsatt intakte og vitner om en svunnen tid da sjøhus og gode havner var et være eller ikke være for befolkningen her ytterst ved havet. Både for fiskere og for seilende var varder og sjømerker nødvendige i dette lunefulle farvannet. Noen av merkene kan ha vært bygget for mer enn tusen år siden (Stene 2004:22). Også en del av de naturlige sjømerkene/landemerkene kan ha vært brukt i mange hundre år, som for eksempel "Pattene" og "Stolen". På 1800-tallet ble det opprettet fyrstasjoner og lykter langs hele kysten. I det farlige farvannet ved Hvaler ble det opprettet flere slike, blant annet Homlungen og Torbjørnskjær fyr, som begge er fredet samt Struten fyr.

Bosetningsmønsteret i ytre Hvaler er preget av småbruk plassert i gode havner med lett tilgjengelighet til ressursene i havet og med beitemark og åkerlapper på de fruktbare jordlappene som lå i lé for vind og vær. I den grad beiting og vind gav trevirke anledning til å vokse opp, ble dette benyttet til brensel. Disse småbrukene vitner om fiskerbondens kombinerte levesett; med veksling mellom fiske og jordbruk.

Forhistorisk tid og middelalder

Høyere sjølinje i store deler av steinalderen gjør at Hvaler-øyene utgjorde et svært lite areal og i bosetningens pionerfase nok var lite egnet for lengre opphold. På Vesterøy ble det imidlertid nylig funnet flintavslag som trolig er fra eldre steinalder (pers. med. Morten Kielland). Funnet viser at det har ferdes folk i området helt siden kysten ble isfri. Fra den yngste del av steinalderen er det avdekket funn på Vesterøy

og Asmaløy (Østfolds historie 2003). Ingen av steinalderfunnene ligger innen nasjonalparkens planområde. Deler av landskapet preges av flere store røyser som ligger lett synlige på høyeste punkt på fjellrygger, holmer og skjær. Tradisjonelt dateres disse til bronsealder-jernalder, men det er foreslått at langrøyser som *Langrøsset* på Herføl kan ha blitt anlagt i yngre steinalder (Østfolds historie 2003:131). Steinsetningen Trojaborgen er et svært interessant og unikt kulturminne. Trojaborgen ligger på Slottsfjellet på Tisler og består av stein av hodestørrelse lagt i labyrinthform. En lignende formasjon skal ligge på Brattholmen ved Nordre Sandøy (pers. med. Kjell Bothne). Steinformasjoner av denne typen er kjent en rekke andre steder i Norge og knyttes gjerne til bronsealderens og jernalderens kultvirksomhet.

Tolkningene av de karakteristiske Hvalertuftene, som kjennes fra 57 lokaliteter i den ytre kystsonen på Asmaløy, Kirkøy, Søndre Sandøy, Sauholmen, Ekholmen og Børholmen spriker både hva gjelder funksjon og alder. De har blant annet vært tolket som mange tusen år gamle steinalderhus og som fiskerhus benyttet under de store sildefiskeriene på 1500-tallet. I den seinere tid er de tolket som midlertidige bosted for periodevis tilreisende fiskere i tidlig vikingtid og tidlig middelalder (Hygen 1998 og Stene 2004). Tuftene var trolig enkle huskonstruksjoner liggende flere sammen eller enkeltvis, flere av dem med tilknytning til båtopptrekk. Om de tilreisende fiskerne var individuelle, frie bønder fra gårder lengre inne i fjordene, eller om de var utsendte fra stormenn og seinere nasjonale konger, har vært diskutert i mange sammenhenger. Hvaler kirke, som regnes som en av de eldste steinkirkene i Østfold, datert til 1100-tallet, er trukket inn i denne diskusjonen. Det har vært foreslått at den flotte kirken på Hvaler ble bygget av kongen nettopp fordi så mange av kongens menn var samlet på Hvaler under fiskeriene. Dette kan forklare hvorfor området har en kirke som er overdimensjonert i forhold til områdets faste innbyggere (se Stene 2004:83ff).

Selvberging og spesialisering

Kystlandskapet som preger Hvaler har hatt knapt med ressurser. De fleste drev etter selvbergingsprinsippet med hjemmefiske, noen husdyr og en liten jordlapp. Arbeidsdelingen var klar – kvinnene med hovedansvar for hjemmesfæren, dvs alt som foregikk på landjorda ovenfor naust og sjøbuer, mennene med ansvar for alt som hadde med sjø og fiske å gjøre. Gradvis voksende befolkning og utskiftninger av gårdsbrukene som stadig gjorde brukene mindre førte til en utvikling med spesialisering innen fiskeri, skipsfart, båtbygging og losvirksomhet. Fra slutten av 1800-tallet ble det satt i gang større steinbruddsvirksomheter på Hvaler (se Jensen 1993:365ff). Disse tiltakene gav arbeid til Hvaler-folk men trakk også til seg mange tilflyttende steinhoggerarbeidere.

Ferie og fritid

Siden de første feriegjestene kom til Hvaler i andre halvpart av 1800-tallet har Hvaler utviklet seg til et ferieparadis for båtfolk, innlosjerende og hyttefolk. For båtfolket har kanskje særlig "*Fredagshølet*" blitt en institusjon. Stedet fikk navnet sitt fordi det var om å gjøre å komme seg raskest mulig ut hit og finne seg den beste ankringsplassen på fredagene. Fra den spede begynnelse med innlosjering hos private, ble det etter hvert bygget pensjonat og hoteller som tok i mot de ferierende. Fra mellomkrigstiden og framover har derimot hyttelivet vært populært blant de tilreisende. Utbyggingen av hytter fant særlig sted mellom 1965 og 1975 (Jensen 1993:412). De eldste hyttene har etter hvert fått kulturhistorisk verdi knyttet til vår nære historie og bør undersøkes nærmere for å vurdere verneverdien.

3.4 Beskrivelse og vurdering av kulturhistoriske verdier innen planområdet

I det følgende er de kulturhistoriske lokalitetene innen planområdet kort beskrevet og verdivurdert. Planområdet er delt inn i delområder hentet fra Fylkesmannens rapport (Fylkesmannen i Østfold 2005). Beskrivelsene og verdivurderingene baserer seg på fagvurderingene av kulturminner som er foretatt i forbindelse med planene om en nasjonalpark i Hvaler (Fylkesmannen i Østfold 2004, Norsk Sjøfartsmuseum 2005), fagutreders egne befaringer og intervju med informanter. For nærmere beskrivelse av de enkelte lokalitetene vises det til de to rapportene. De omtalte kulturminnene er kartfestet på temakart for fagområde kulturhistorie (vedlegg 2).

Kulturhistoriske lokaliteter som ligger like utenfor planområdet er kort beskrevet i 3.5 Beskrivelse og vurdering av kulturhistoriske verdier utenfor planområdet.

3.4.1 Herføl med Ekholmen og Børholmen

Automatisk fredete kulturminner

Innen planområdet er det kjent en rekke automatisk fredete kulturminner. Herfølsåta, en gravrøys som ble anlagt i steinalder/bronsealder ligger på øya Herføl. Det er registrert Hvalertufter med båtopptrekk på to lokaliteter på Ekholmen og på fire lokaliteter på Børholmen. Til sammen er det registrert 58 tufter og 5 båtopptrekk på disse to øyene. Begge lokalitetene på Ekholmen og to av lokalitetene på Børholmen ligger innenfor planområdet. Videre er det registrert et kulturminne av ukjent kategori med uavklart status (iflg Askeladden).

Nyere tids kulturminner

Ruvende varde på Linnekleppen. Den sju meter høye varden skal være en av de mest dominerende i skjærgården. Sildeslodam i form av en steinsetning tvers over bukta for deponering av sildeslo.

Figur 2 Linnekleppen varde (foto: M. Mortensen)

Kulturlandskap

Herføl er registrert som kulturlandskapslokalitet (lokalitet 12), med flere delområder, av fylkesmannen (Fylkesmannen i Østfold 1996). I delområde 1 Ekholmsundet ligger de to Hvalertuft lokalitetene. I de tre andre delområdene er det ikke registrert kulturhistoriske verdier.

Kvaliteter

Delområdet har en særdeles stor konsentrasjon av spesielle kulturminner. Herfølsåta, som fungerer som et monumentalt landemerke, har stor opplevelsesverdi knyttet til identitets- og symbolverdi. Verdien understrekes av at det er med i Norsk kulturråds liste over nasjonalt høyt prioriterte kulturminner og er karakterisert som "Riksmonument". (Fylkesmannen i Østfold rapport 5/96:52). Både Hvalertuftene og Herfølsåta har kunnskapsverdi knyttet til alder, historisk og vitenskapelig kildeverdi og opplevelsesverdi knyttet til autentisitet og miljø/sammenheng og regnes som særlig verdifulle. Det monumentale forhistoriske landemerket får en ekstra dimensjon sammen med den ruvende varden på Linnekleppen. Den kulturhistoriske verdien er også knyttet til at kulturminnene ligger i et landskap med få moderne inngrep, særlig sett fra vestsiden. De kulturhistoriske lokalitetene innen planområdet må sees i sammenheng med den 100 m lange Langrøsset, en gravhaug fra steinalder/bronsealder som ligger utenfor planområdet og de to Hvalertuftlokalitetene på Børholmen som ligger utenfor planområdet.

Verdi

Stor

3.4.2 Tisler

Automatisk fredete kulturminner

Det er registrert flere automatisk fredete kulturminner på Tisler, med steinsetninger tolket som Hvalertufter og en gammel varde. Størst oppmerksomhet har kanskje den såkalte Trojaborgen på Slottsfjellet fått. Trojaborgen er noe ødelagt og overgrodd, og kan være vanskelig å se i terrenget.

Nyere tids kulturminner og kulturmiljø

Kystgårdsbebyggelse med flere bruk liggende sammen. Lokaliteten består av flere bolighus, uthus og sjøhus.

Kulturlandskap

Tisler er registrert som kulturlandskapslokalitet (lokalitet 8) av fylkesmannen (Fylkesmannen i Østfold 1996). De kulturhistoriske verdiene er vurdert som interessant.

Kvaliteter

På Tisler er det helheten med de automatisk fredete kulturminnene, kulturmiljøet fra nyere tid og kulturlandskapet som sammen har stor opplevelsesverdi knyttet til estetisk verdi, autentisitet og miljø/sammenheng. Også stor kunnskapsverdi knyttes til representativitet, historisk og vitenskapelig kildeverdi, alder, variasjon/mangfold og tidsdybde. Tisler har også bruksverdi knyttet til pedagogisk verdi.

Verdi

Stor

Figur 3 Kystgårdsbebyggelse på Tisler (foto: M. Mortensen)

3.4.3 Kirkøy med Homlungen, Filletassen og Hestholmen

Automatisk fredete kulturminner

Innen planområdet på Kirkøy er det registrert Hvalertufter på Ørekroken og Sjursholmen, samt på holmen Filletassen, like vest for Kirkøy. Av disse lokalitetene er særlig Sjursholmen tilrettelagt med godt merkede stier til lokalitetene. En rullesteinsrøys på Gråterfjell er tolket som gravrøys fra bronsealderen.

Nyere tids kulturminner og kulturmiljø

På selve Kirkøy er det registrert steinbrudd på Ravnekloa og Røsshue. På Røsshue er det også registrert en gammel veg til bruddet som i hvert fall stykkevis var intakt i 2003. Også på Filletassen ligger et steinbrudd. Bruddet på Røsshue er blant de største på Hvaler og er utpekt som et særlig prioritert kulturminne i kommunen. Et steinkors som ble reist i forbindelse med den Norske kirkes 1000-års feiring i 1995 er et nytt men likevel viktig kulturminne i planområdet. Korset har ikke fått eget registreringsnummer i fagvurderingen av kulturminner i ytre Hvaler (Fylkesmannen i Østfold 2004). På Filletassen er det i tillegg registrert en fortøyningsbolt. På Hestholmen ble det under krigen malt et H7-merke. Merket ble malt opp igjen i 1995 som en 50-års markering av freden i 1945.

Like sør for Kirkøy ligger for Homlungen fyr fra 1867. Dette særmerkede trefyret er et av de eldste i Hvalers skjærgård og vedtaksfredet. Fyrstasjonen omfatter et miljø som består av to bolighus, fjøs, stall utedo, naust, trapp og molo. En fortøyningsbolt og merke på Homlungen (ikke fredet) supplerer fyrmiljøet.

Kulturlandskap

Et område sørvest på Kirkøy er registrert som kulturlandskapslokaltet (lokalitet 14), men dette berører ikke nasjonalparkområdet lokaliteten Hvaler kirke/Vadholmen/Svanekil.

Kvaliteter

Kulturminnene i delområdet har middels opplevelsesverdier knyttet til steinbruddenes symbolverdi og til miljø/sammenheng for det fredete kulturmiljøet på Homlungen. Steinbruddene representerer kunnskapsverdi knyttet til representativitet, Hvalertuftene og røysen har kunnskapsverdi knyttet til alder. Kulturminnene har samlet store kunnskapsverdier knyttet til historisk og vitenskapelig kildeverdi og viser både variasjon/mangfold og tidsdybde. Området har middels bruksverdi knyttet til pedagogisk verdi ettersom steinbruddet på Røsshue er lett tilgjengelig og delvis tilrettelagt.

Verdi

Stor

3.4.4 Asmaløy med Trestenene

Automatisk fredete kulturminner

Innen planområdet ligger en røys på Brattestø som er datert til bronsealder. (Kulturminnet er feilaktig kartfestet på Spjærøy i rapporten "Forslag om nasjonalpark i Hvaler og Fredrikstad" (Fylkesmannen i Østfold 2004)).

Nyere tids kulturminner

Flesteparten av kulturminnene i delområdet er nyere tids kulturminner. Pikesten er et kjent sjømerke og fyrlykt og med sagn knyttet til stedet. Videre Huserstøet, en gammel naturhavn med lange tradisjoner. På holmen Trestenene et stykke sør for Asmaløy ligger en gammel fyrlykt.

Kulturlandskap

Skjellvik/Brattestø er registrert som kulturlandskapslokalitet (lokalitet 6), med to delområder, av fylkesmannen (Fylkesmannen i Østfold 1996). I delområdet Skjellvik er det ikke registrert kulturhistoriske verdier. I delområdet Brattestø ligger bronsealderrøysen og fyrlykten samt en molo som står utenfor nasjonalparkens grenser. Områdene er vurdert som svært kulturhistorisk interessant i rapporten.

Kvaliteter

Kulturminnene har middels opplevelsesverdi knyttet til flere ulike marine tilknyttede kulturminner og til det spesielle minnet etter steinbruddvirksomheten. Bronsealderrøysen gir området middels kunnskapsverdi knyttet til tidsdybde og alder.

Verdi

Middels

3.4.5 Akerøya med festningsholmen

Automatisk fredete kulturminner

En gravhaug og en tuft er minner etter bosetning på Akerøy som skriver seg fra tiden før festningen ble oppført.

Nyere tids kulturminner/kulturmiljø

De nyere tids kulturminnene har alle en opprinnelig tilknytning til stedets militære virksomhet på selve Akerøya og ikke minst på festningsholmen. De består av følgende enkeltminner: utsiktspunktet Reduten, etterreformatorisk gravplass/kirkegård ved gårdsbruket og Akerøybukta ankerplass, som er nevnt i de eldste kjente hollandske sjøkart fra 1500-tallet samt Akerøy fort. Dette spektakulære fortet ble bygget på 1660-tallet og var i bruk fram til begynnelsen av 1800-tallet. Ovenfor Akerøybukta ligger i dag et våningshus på stedet som opprinnelig huset en kommandantbolig. Etter at fortet ble lagt ned ble stedet tatt i bruk som småbruk. Lange og sammenhengende steingjerder skal trolig knyttes til stedets jordbruksdrift. Johan Borgen leide i flere perioder våningshuset som skrivestue. Fortsatt er

del av interiøret fra hans tid intakt. Utsiktspunktet, festningen, kirkegården og fortet er avmerket i Askeladden, men med uavklart vernestatus. Hvilket betyr at ingen av de etterreformatoriske kulturminnene er formelt fredet. Festningen er i de senere år restaurert med betydelig bidrag fra fylkeskommunen.

Figur 4 Kulturlandskap på Akerøya (foto: M. Mortensen)

Kulturlandskap

Akerøya er registrert som kulturlandskapslokaltet (lokalitet 9) av fylkesmannen (Fylkesmannen i Østfold 1996). Arealet karakteriseres som svært kulturhistorisk interessant i rapporten. Området har samlet stor verdi.

Kvaliteter

På disse to øyene finnes kulturminner som samlet har svært stor opplevelsesverdi knyttet til symbolsk verdi, estetisk verdi, autentisitet og miljø/sammenheng. Kulturminnene har stor kunnskapsverdi knyttet til historisk kildeverdi, alder, variasjon/mangfold, sjeldenhet og tidsdybde. Kulturminnene representerer også stor bruksverdi knyttet til pedagogisk verdi.

Verdi

Stor/meget stor

3.4.6 Spjørøya

Nyere tids kulturminner/kulturmiljø

Småbruk på Spjørholmen, karakterisert i fagrapporten som et "meget spennende kulturmiljø; godt bevart småbruk" (Fylkesmannen i Østfold 2004:34). Småbruket brukes i dag som fritidsbolig.

Kvaliteter

Småbruket på Spjørholmen har middels opplevelsesverdi knyttet til miljø/sammenheng og stor kunnskapsverdi knyttet til representativitet, historisk kildeverdi og autentisitet.

Verdi
Middels/stor

3.4.7 Vesterøy med Seilø og Lyngholmen

Automatisk fredete kulturminner

Gravhaug på Bjørnevarden og et løsfunn (bronsefragment) på Vardefjell. En eller kanskje flere tufter nord for Gode Havne, samt en mulig båtstø i/på Bastangen er ikke registrert i offisielle registre (Fylkesmannen i Østfold 2004). Disse mulige kulturminnene bør derfor undersøkes nærmere for å avgjøre vernestatus. Stolen, klippen der fregatten "Lossen" forliste, er et immaterielt kulturminne som må vurderes i sammenheng med selve forlislokaliteten. Lokaliteten er utgravd, men fortsatt interessant for sportsdykkere. Like vest for Papperhavn ligger et kjent kulturminne; naturformasjonen "Pattene", som er brukt som sjømerke minst siden 1500-tallet.

Nyere tids kulturminner/kulturmiljø

I dette delområdet ligger en rekke kulturminner som kan knyttes til marin virksomhet og strategiske utsiktspunkter. Lyngholmen er en av svært få trelykter som fortsatt er bevart. Det skal være planer om å fremme forslag om fredning til fylkeskommunen, men det er pt ikke registrert innkommet (pers. med. Ivar Stav, Østfold fylkeskommune). Papperhavn naturhavn med fiskermiljø har, tiltross for en del nyere bebyggelse, fortsatt bevart en del av sitt opprinnelige preg med en del eldre elementer. En særpreget sjøbu trekkes fram som særlig verneverdig i dette miljøet (Fylkesmannen i Østfold 2004:18). Papperhavn ligger bare delvis innenfor nasjonalparkens planområde. Det til dels godt bevarte sjøbumiljøet i naturhavnen Kuvauen, som også var los og fiskerhavn, er vedtaksfredet. Utkikkspunkt på Vardefjell har blant annet tilknytning til 2. verdenskrig. Den steinsatte kanalen ved Gode Havne ble brukt til gjennomfart for å slippe en værhard strekning rundt Stangholmen. Kan også ha en eldgammel tradisjon som båtdrag.

Figur 5 Lyngholmen fyr (foto: M. Mortensen)

Kvaliteter

Kulturminnene representerer samlet stor opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi, estetisk verdi, autentisitet og miljø/sammenheng. Stor kunnskapsverdi kan knyttes til representativitet, historisk kildeverdi, alder, variasjon/mangfold og tidsdybde. Stor bruksverdi kan knyttes til brukressurser, næringsverdi og pedagogisk verdi. Kuvauen utmerker seg med særlig høye kvaliteter.

Verdi

Stor/meget stor

3.4.8 Torbjørnskjær

Nyere tids kulturmiljø

Torbjørnskjær fyr ble tent i 1872, men hadde da fungert som sjømerke fra 1803. Fyrstasjonen, som ligger svært værhardt til, omfatter et miljø som består av to bolighus, maskinhus, smie, naust, kai/brygge, bro og hage. Miljøet er vedtaksfredet.

Kvaliteter

Miljøet har store opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi, estetisk verdi, autentisitet og miljø/sammenheng. Middels kunnskapsverdi knyttet til historisk kildeverdi og sjeldenhet. Stedet har, til tross for sin vanskelige tilgjengelighet også en viss bruksverdi knyttet til pedagogisk verdi.

Verdi

Stor

3.4.9 Heia

Nyere tids kulturmiljø

På denne forblåste, isolerte øya langt til havs er det flere kulturminner som kan knyttes til stedets funksjon som "redningsbøye" i det farefulle farvannet og som grensemarkør på grensen til svensk territorium. Her er rester av signalmast for skipsbrudne, satt opp i 1935. Kulturminnet er i forfall, og det er derfor nylig satt opp en kopi ved siden av den gamle forfalne (pers. med. fylkeskonservator Svein Schjelle).

Varde på Heia, satt opp som grensemarkør av den norske stat i 1868. Her er også rester etter en provisorisk brygge laget av rullestein og en steinhytte. Hytten, som ble oppført i mellomkrigsårene av Redningssselskapet, har vært endret mange ganger (vinduer, takbelegg) og er stadig utsatt for hærverk.

Kvaliteter

Miljøet har stor opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi, og miljø/sammenheng. Stor kunnskapsverdi knyttet til historisk kildeverdi, autentisitet og sjeldenhet. Miljøet har, til tross for sin vanskelige tilgjengelighet også en viss brukverdi knyttet til pedagogisk verdi.

Verdi

Stor

3.4.10 Struten

Nyere tids kulturmiljø

Struten fyr stod ferdig i 1907 og var bemannet fram til 1985. Det meget godt bevarte kystfyret består av selve fyret som er sammenbygd med et uthus, i tillegg til et båthus. Det

foreligger en avtale om bevaring ved bruk mellom Stiftelsen Gamle Struten Fyr og Kystverket. Fyret brukes til utleieformål. Fyret er et konkret og monumentalt minne om merking og kommunikasjon i en tid før vår digitaliserte kommunikasjonsverden.

Figur 6 Struten fyr (foto: M. Mortensen)

Kvaliteter

Det avgrensede kulturmiljøet på Struten har opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi og miljø/sammenheng, kunnskapsverdi knyttet til representativitet og autenticitet og bruksverdi knyttet til bruksressurs, næringsverdi og pedagogisk verdi.

Verdi

Stor/middels

3.4.11 Undervannsområder med marine kulturminner

Det utsatte farvannet langs Hvaler har medført en rekke forlis. Omtrent 50 funnlokaliteter er i dag kjent. Dette antallet representerer sannsynligvis "kun toppen av isfjellet" i følge marinarkeolog Dag Nævestad (Norsk Sjøfartsmuseum 2005:2). Det er ikke foretatt systematiske registreringer og kartfestinger av fagfolk og mellom 80 og 90% av de kjente lokalitetene kjennes kun fra innrapporteringer fra legfolk, som regel sportsdykkere. Dagens kunnskap er derfor ikke representativt for det reelle funnbildet, men påvirket av tilfeldigheter som hvilke områder sportsdykkere helst dykker på, og hva som blir innrapportert og ikke minst nøyaktigheten av kartfestingen for de innrapporterte lokalitetene (pers. med. Dag Nævestad).

Automatisk fredete kulturminner

Det mest kjente vraket på Hvaler er fregatten "Lossen", som forliste ved Stolen på Vesterøy i 1717. Vraket, som ble oppdaget av Oslo Sportsdykkerklubb i 1963 er utgravd og veldokumentert (se Nævestad 2005). Dette er for øvrig et av få funnsteder på Hvaler som er allment kjent. I tillegg kjennes en rekke enkeltfunn som indikerer små og store vrak i farvannet (jfr. Norsk Sjøfartsmuseum 2005).

Nyere tids kulturminner

Et kjent vrak fra 2. verdenskrig ligger like ved Søster-øyene. Vraket av den tyske torpedobåten "Albatross" ligger dypt og har hittil fått ligge i fred for sportsdykkere. Stadig

forbedret dykkerteknologi medfører imidlertid at også dette vraket blir tilgjengelig for denne kategorien dykkere. Skipet har ikke formelt vern som skipsfunn ettersom det er yngre enn 100 år, men har et "visst formelt vern som krigskirkegård" (Norsk Sjøfartsmuseum 2005:28). De mange festeboltene i ytre Hvaler regnes også som marine kulturminner.

Figur 7 En av mange bolter med "blink" i ytre Hvaler (foto: M. Mortensen)

Kvaliteter

Kulturminner under vann har stor opplevelsesverdi knyttet til symbolverdi og autentisitet. De har stor kunnskapsverdi knyttet til representativitet, historisk og vitenskapelig kildeverdi, alder, variasjon, sjeldenhet og tidsdybde. Denne kategorien kulturminner har også bruksverdi knyttet til pedagogisk verdi for dykkere.

Verdi

Stor

3.5 Beskrivelse av kulturhistoriske verdier like utenfor planområdet

I det følgende er de kulturhistoriske lokalitetene like utenfor planområdet kort beskrevet for hvert av delområdene. Beskrivelsene baserer seg på fagvurderingene av landfaste kulturminner som er foretatt i forbindelse med planene om en nasjonalpark i Hvaler (Fylkesmannen i Østfold 2004). For nærmere beskrivelse av de enkelte lokalitetene vises det til rapporten. De omtalte kulturminnene er kartfestet på temakart for fagområde kulturhistorie (vedlegg 2).

Delområdet Herføl med Ekholmen og Børholmen

Langgrasset, en 100 meter lang gravrøys fra steinalder/bronsealder, ligger et stykke utenfor planområdet. Dette monumentale kulturminnet er naturlig å se i sammenheng med Herfølsåta.

To av Hvalertuftlokalitetene på Børholmen ligger utenfor planområdet, men hører naturlig sammen med de andre Hvalertuftlokalitetene på Børholmen.

Delområdet Kirkøy med Homlungen, Filletassen og Hestholmen

Like utenfor planområdet er det registrert et hyttemiljø på Kloberget på Kirkøy, like øst for Hestholmen, som skal være godt bevart med opprinnelig preg. Like ved ligger det immaterielle kulturminnet "Dritærpællen"; en jettegryte som skal ha blitt brukt som toalett av fiskere.

Delområdet Asmaløy

Like utenfor planområdet er det registrert steinhoggerminner m/innhogde figurer datert til 1902 ved/på Fugletangen sør for Håbu og vestover mot Ekevika, en verneverdig gammel fyrlykt på Håbutangen, en loshavn like ved Vassgaren og en gammel molo på Brattestø. Denne monumentale moloen er oppført av Kystverket og er vurdert som et prioritert kulturminne (Hvaler kommune 2002). Disse kulturminnene ligger i vekslende avstand fra det foreslåtte planområdet.

Delområdet Spjærøy

Like utenfor planområdet ligger det eksisterende båtbyggeriet i Kjellvika, som har lange tradisjoner for bygging av lokale, tradisjonelle båttypen. Båtbyggeriet ligger i ganske godt bevart kulturmiljø. I Kjellvika finnes også en gammel molo, bygget av Statens Havnevesen.

Delområdet Vesterøy med Seilø og Lyngholmen

På Seilø, like utenfor planområdet, ligger en grend med gamle "arbeiderhytter", som trolig er fra mellomkrigstiden og dermed representerer 1. generasjons hyttebygging i Hvaler. Havnemiljøet Papper ligger, som nevnt i 3.4.7, delvis utenfor planområdet.

3.6 Verdivurdering

Kulturminnene i ytre Hvaler er en viktig del av landskapet. De store røysene som ruver på fjellryggene, bosetningen i lune havner og vikene, kystbebyggelsen med småhus og sjøhus, båtopptrekk, sjømerker og fyr, steinbrudd og moloer har vært med å danne det eksisterende landskapsbildet og er en del av helheten i Ytre Oslofjords natur – og landskapspreg. Både den materielle og immaterielle kulturhistorien er derfor en viktig del av naturparkens område. Kulturminnene – enkeltvis, samlet i miljø og i større landskap, representerer både svært typiske og spesielle trekk ved kystkulturen. Spredt bosetning, kombinasjonsdrift med fiske og jordbruk, utstrakt sjøbruk som avspeiles i de marint tilknyttede kulturminnene, håndverk og annen spesialisering knyttet til sjøen (båtbygging og losvirksomhet) er representativt og typisk for kystkulturen slik den finnes langs hele kysten, men særlig langs den øst-norske kysten. De vedtaksfredete kulturminnene innen planområdet omfatter et sjøbumiljø på Kuvauen og de to fyrstasjonene

Torbjørnskjær og Homlungen. Disse lokalitetene innehar verdier som representerer det typiske ved kystkulturen generelt.

Samtidig har kulturminnene i ytre Hvaler spesielt unike verdier i forhold til ferdselsåren Glomma inn i landet, innløpet til Oslofjorden og en strategisk beliggenhet til Skagerrak og Kattegat. Det monumentale fortet på festningsholmen på Akerøy representerer dette forholdet på en utmerket måte. Fortet representerer også området grenseposisjon, sammen med varden på Heia. Den omfattende skipstrafikken og det vanskelige farvannet har også medført at området er særdeles rikt på marine kulturminner. Det lune farvannet ved Akerøya gjorde også området til en skattet nødhavn.

De mange sporene etter steinbrudd understreker også ytre Hvalers særpreg. Av automatisk fredete kulturminner må også Hvalertuftene og Trojaborgen trekkes fram som sjeldne elementer innenfor planområdet.

Alle automatisk fredete kulturminner innen planområdet bør prioriteres høyt, slik det også blir påpekt i kulturminneplan for Hvaler kommune. Skjøtsel og tilrettelegging i form av skilting og rydding bør spesifiseres for de enkelte kulturminner i en forvaltningsplan.

Flere autentiske kulturmiljø er fortsatt bevart i Ytre Hvaler, til tross for en del nyere hyttebebyggelse. Dette gjør området helt unikt og bør ivaretas i en nasjonalpark. I tillegg til de vedtaksfredete kulturmiljøene innen planområdet (Homlungen fyr, Torbjørnskjær fyr og Kuvauen sjøbumiljø) er fire nyere tids kulturminner/-miljø vurdert "som særlig viktige kulturminner i forhold til Hvalers kulturhistorie" (Kulturminneplan, Hvaler kommune 2002). Akerøy fort, den gamle hyttebebyggelse på Seilø, gårdsmiljøet på Tisler og steinbruddet på Røsshue utgjør et representativt utvalg av kulturminner som er typiske eller unike for Hvaler og som bør prioriteres høyt i regionalt vernearbeid.

Nasjonalparken som er foreslått i ytre Hvaler kan være en unik mulighet for å bevare et utsnitt av et tradisjonelt, men likevel særpreget stykke av kyst-Norge. Til sammen vurderes området som foreslås vernet som nasjonalpark å ha stor kulturhistorisk verdi.

4 KONSEKVENSER AV 0-ALTERNATIVET

4.1 Grunnlaget for vurdering av 0-alternativet

0-alternativer er vurdert på grunnlag av Oslofjordverneplanen og gjeldende regionale og kommunale planer. (Se nærmere beskrivelse i 3.2 Eksisterende planer med relevans for kulturhistoriske lokaliteter)

4.2 Dagens situasjon

Dagens utmarksdrift skjer hovedsakelig i form av sauebeiting innen planområdet. På kulturhistorisk interessante øyer foregår det i dag beiting på Herføl (ca 100 sauer) og på Akerøy (i overkant av 100 sau). På Tisler ble det beitet inntil for 2 år siden, på Ekholm opphørte beitingen allerede på 1980-tallet. Vedhogst foregår etter sigende for det meste til eget bruk. Både beiting og vedhogst er viktige bidrag for å holde det åpne kulturlandskapet i hevd. Det er imidlertid knyttet stor usikkerhet til hvordan dette vil arte seg i framtiden.

De tidligere småbrukene innen planområdet er alle fraflyttet og brukes i dag som fritidsboliger. Både husene og innmarken holdes i hevd og er tilsynelatende godt vedlikeholdt. Hvaler er fortsatt en fiskerikommune, med en relativt stor andel fiskere. Ingen av de fortsatt aktive fiskerhavnene ligger innen planområdet. Fiskerivirksomheten innen planområdet begrenser seg derfor til kommersielt fiske på fiskebankene og til fritidsfiske nært land.

Det foreligger ikke konkrete planer om vern eller fredning av kulturminner eller kulturmiljø innen nasjonalparken fra kommunalt eller regionalt hold. Tydelige kartfestinger i Hvaler kommunes offisielle kartverk (kartbok for Fredrikstad og Hvaler, udatert) bidrar positivt til at de automatisk fredete kulturminnene innenfor den lovfestede minimum 5 meters sikringssonen, stort sett får ligge i fred for direkte inngrep. Mangel på skilting ved kulturminner kan derimot være negativt. Et godt eksempel er Trojaborgen, der stein fra kulturminnet er en ettertraktet souvenir blant besøkende (Halden Arbeiderblad 1.10.2005). Dette er både ødeleggende for kulturminnet og direkte ulovlig. Et reelt vern i form av rydding og skilting, i tillegg til det formelle vernet, vil kunne motvirke slike inngrep.

Oppføring av moderne inngrep mer enn fem meter fra fredete kulturhistoriske lokaliteter kan være uheldig rent visuelt. Bygninger, masseuttak, massedeponi, brygger og marinaer kan således redusere de kulturhistoriske lokalitetenes opplevelsesverdi. I ytre Hvaler er dette særlig relevant pga et stort utbyggingspress. For nyere tids kulturminner uten formelt vern vil deres tilstand avhenge av den enkelte grunneier/brukers skjøtsels- og vedlikeholdstiltak.

For marine kulturminner karakteriseres dagens situasjon av at det blant en stadig voksende gruppe sportsdykkere, hvorav mange opererer utenfor Norsk Dykkerforbund, er i ferd med å spre seg en ukultur der marine kulturminner stadig oftere blir utsatt for plyndring og forstyrrelser. Samtidig medfører alle typer lokale inngrep, som for eksempel fiske med tråler og andre bunnredskaper, samt mudring, småbåthavner, ankring og dumping, at eventuelle funnkontekster på sjøbunnen forstyrres eller ødelegges. Dette er naturligvis svært uheldig for de marine kulturminnene.

Av konkrete skjøtselstiltak kjennes det til at kulturavdelingen har sett behov for oppgradering og merking av turstiene i kommunen. Ifølge kulturkontorets

virksomhetsleder Torkel Varfjell (pers.med.) skal merkingen også ta hensyn til kultuminner og kulturmiljø i tilknytning til de enda ikke valgte tursti-traséene.

Figur 8 Velholdt hus (foto: M. Mortensen)

4.3 Mulig utvikling

I det følgende diskuteres mulig utvikling for de enkelte delområdene. Utviklingen er vurdert både i forhold til delområdenes enkelte lokaliteter og på mer generell basis og bør sees i sammenheng med kapittel 3.4, der de kulturhistoriske lokalitetene beskrives og vurderes.

4.1 Tabellen presenterer en mulig fremtidig utvikling for kulturminner i de enkelte delområdene innen nasjonalparken.

DELOMRÅDE	MULIG UTVIKLING
Herføl med Ekholmen og Børholmen Verdi: Stor	Ettersom det ikke foreligger planer om skjøtsel/tilrettelegging av de automatisk fredete kulturminnene, vil de trolig få tilfeldig tilsyn og oppfølging i framtiden. Dette er uheldig, da særlig Herfølsåta bør skiltes. Kulturminnene kan trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert. Det er et positivt skjøtselstiltak at der foregår sauebeiting på øya.
Tisler Verdi: Stor	Tisler er et yndet utfartssted med mange besøkende i sommersesongen. Det medfører at særlig de automatisk fredete kulturminnene utsettes for unødvendig sterk slitasje. Særlig Trojaborgen kommer uheldig ut. Kulturminnene kan også trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert. Manglende skjøtelsplan eller vernetiltak er negativt og kan føre til at de automatisk fredete kulturminnene forfaller eller ødelegges. For kulturmiljøet fra nyere tid foreligger det i dag ingen formelle restriksjoner for påbygging og lignende. Vedlikehold og skjøtsel av miljøet vil avhenge av brukernes/eiernes interesse. Det er negativt at sauebeitingen på øya opphørte for ca 2 år siden.
Kirkøy med Homlungen, Filletassen og Hestholmen Verdi: Stor	Det vedtaksfredete fyret på Homlungen har, sammen med de automatisk fredete kulturminnene, allerede det sterkeste mulige vern. De automatisk fredete kulturminnene på Kirkøy kan trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert. Kulturminnene på Kirkøy er særlig utsatt for slitasje fra besøkende ettersom de er lett tilgjengelige pga fastlandsforbindelsen. Dersom Hvaler kommune tilrettelegger/skilter utvalgte kulturminner i delområdet i den forbindelse er det positivt.
Asmaløy med Trestenene Verdi: Middels	Det er uheldig at røysen på Brattestø ikke er avmerket i Hvaler kommunes kartverk. Dette kan ha uheldige virkninger for det automatisk fredete kulturminnet. Generell kan kulturminnene trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert.
Akerøya Verdi: Stor/meget stor	Pga at deler av øya er et fuglereservat begrenses ferdselen på Akerøya i visse perioder. Ingen restriksjoner på festningsholmen. Mulighetene for at det oppføres moderne tiltak på de to øyene er svært små. Manglende skjøtelsplan for det verdifulle kulturmiljøet er negativt og kan føre til at kulturminnene forfaller. Dette er særlig alvorlig for festningen, som er tilført betydelige midler til oppussing de seinere årene, men som også trenger videre oppfølging. Det er et positivt skjøtselstiltak at det foregår beiting på øya.
Spjærøy Verdi: Middels/stor	Kulturminnene kan trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert. Manglende skjøtelsplan eller vernetiltak er negativt og kan føre til at kulturminnene forfaller. Mest negativt kan dette slå ut for det verneverdige småbruket på Spjærholmen.

Tabellen fortsetter på neste side

forts. fra forrige side

<i>Vesterøy med Lyngholmen og Seilø</i> Verdi: Stor/meget stor	Det vedtaksfredete miljøet i Kuvauen har, sammen med de automatisk fredete kulturminnene, allerede det sterkeste mulige vern. De automatisk fredete kulturminnene kan likevel trues av moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi blir redusert. Manglende skjøtelsesplan er negativt og kan føre til at kulturminnene forfaller. Dette er særlig uheldig for fyrlykten på Lyngholmen. De mulige frednings-/verneverdige tuftene som er innrapportert sørøst på Vesterøy) bør følges opp med faglige undersøkelser. Det er et positivt skjøtelsestiltak at det foregår beiting på Sauholmen.
<i>Torbjørnskjær</i> Verdi: Stor	Kulturmiljøet er fredet og dermed underlagt et varig vernetiltak. Fyret står meget værhardt til og trenger betydelige midler for istandsetting for å stanse det forfallet som allerede er begynt.
<i>Heia</i> Verdi: Stor	Mulighetene for at det iverksettes nye tiltak på øya er svært små, men manglende skjøtelsesplan eller vernetiltak er negativt og kan føre til at kulturminnene forfaller. Det er imidlertid positivt at det er satt opp en kopi ved siden av den originale signalmasten. Det signaliserer at kulturmyndighetene følger opp det verdifulle kulturmiljøet.
<i>Struten</i> Verdi: Stor/middels	Kulturmiljøet har intet formelt vern, men reelt vern skjer i henhold til en avtale mellom Kystverket og en interessestiftelse. Hvor langt fram i tid dette varer, er imidlertid usikkert, ettersom miljøet ikke er varig vernet.
<i>Undervannsområder med marine kulturminner</i> Verdi: Stor	Kulturminnene under vann kan trues direkte av at store redskaper dras langs sjøbunnen, bygging av undervannsanlegg eller masseopptak fra/massedeposering på sjøbunnen. Dette er særlig uheldig for marine kulturminner ettersom det foreligger svært få sikre kartfestinger. Skipsfunnene "Lossen" og "Albatross" er utsatt for vrakplyndring. Manglende skjøtelsesplan eller vernetiltak er negativt og kan føre til at kulturminnene skades.

5 KONSEKVENSER AV VERNEBESTEMMELSENE

5.1 Forslag til vernebestemmelser for kulturminner

Vernebestemmelsene for ytre Hvaler naturpark har følgende vernebestemmelser for kulturminner:

"4. Kulturminner

4.1 Vern av kulturminner

Kulturminner skal beskyttes mot skade og ødeleggelse. Løse kulturminner kan ikke flyttes eller fjernes.

4.2 Forvaltningsmyndighetene kan gi tillatelse til:

Restaurering og skjøtsel av kulturminner"

Disse vernebestemmelsene kan synes svært knappe, men er trolig tilstrekkelige sett i sammenheng med vernebestemmelsene som er foreslått for temaene *"landskapet og sjøbunnen"*, *"plantelivet"* og *"ferdse"*. Imidlertid bør det vurderes om ikke verneforskriftene skal henvise til en forvaltningsplan/skjøtelsesplan for å sikre en helhetlig og systematisk vernestrategi for kulturminner og kulturmiljø i planområdet.

5.2 Vurdering av behov for skjøtelsesplan/forvaltningsplan for kulturhistoriske lokaliteter ved opprettelse av nasjonalpark i ytre Hvaler

Dersom det opprettes en nasjonalpark uten en skjøtelsesplan vil dette virke til at kulturminnene får et formelt vern mot moderne tiltak. Det er i seg selv positivt. Det er imidlertid ikke automatikk i at opprettelse av en nasjonalpark gir kulturminnene og kulturmiljøene et reelt vern. Dersom en ønsker å bevare de kulturhistoriske lokalitetene innen nasjonalparken er det derfor svært viktig å utarbeide en skjøtelsesplan/forvaltningsplan som spesifiserer de enkelte lokalitetene og deres behov for skjøtsel. Uten skjøtelsesplan vil det reise seg usikkerhet rundt hvordan skjøtsel og pleie skal utføres på nyere tids kulturminner. For automatisk fredete og vedtaksfredete kulturminner vil de stå som de gjør i dag, uten nevneverdig skjøtsel og tilrettelegging. For denne kategorien vil vern uten skjøtelsesplan derfor ikke skille seg nevneverdig fra et 0-alternativ. En skjøtelsesplan bør inneholde bestemmelser om tilrettelegging og skjøtsel av automatisk fredete kulturminner. For verneverdige bygninger bør vernestrategien være *"bevaring ved vern"*.

Ved opprettelse av en nasjonalpark vil en unngå at undersjøiske tiltak berører marine kulturminner. Problemet med slitasje og skader knyttet til sportsdykking er derimot vanskelig å unngå uten en forvaltningsplan. Aktuelle tiltak vil være undervannsskilting, sikringsnett over utvalgte marine kulturminner og økt oppsyn. Undervannsskilting har vært prøvd ut flere steder de siste årene med stort sett positivt resultat. I følge marinarkeolog Dag Nævestad ved Norsk Sjøfartsmuseum vil dette være aktuelt for vraket av "Lossen" (pers.med.). Sikringsnett er et kjent tiltak utenfor Norge. Ved å legge et sikringsnett av tekstil over vraket blir lokaliteten vanskelig å plyndre. Samtidig har nettet den effekten at vraket dekkes av sand og dermed bevares bedre. Økt oppsyn i forbindelse med en nasjonalpark vil være et tiltak som supplerer de to andre tiltakene ved å hindre sportsdykkere fra å plyndre marinarkeologiske lokaliteter.

5.3 Konsekvensvurdering for de enkelte delområdene

I det følgende vil konsekvensene ved opprettelse av en nasjonalpark i ytre Hvaler vurderes. Virkningene er vurdert både i forhold til delområdenes enkelte lokaliteter og på mer generell basis og bør sees i sammenheng med kapittel 3.4 der de kulturhistoriske lokalitetene beskrives og vurderes. Det er konsekvensvurdert to scenarier; med og uten skjøttsplan.

5.1 Tabellen presenterer en vurdering av hvilke framtidige virkninger en nasjonalpark vil ha på kulturminner i de enkelte delområdene innen planområdet.

DELOMRÅDE	VIRKNING	KONSEKVENNS
<i>Hurføl med Ekholmen og Børholmen</i> Verdi: Stor	En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøttselstiltak. Hurføssåta og Hvalertuftene på Ekholmen og Børholmen bør tilrettelegges og skiltes.	<i>Uten skjøttsplan:</i> Liten positiv konsekvens <i>Med skjøttsplan:</i> Middels positiv konsekvens
<i>Tisler</i> Verdi: Stor	En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøttselstiltak. Særlig bør Trojaborgen prioriteres med en faglig undersøkelse, rydding og skilting. Tisler som et helhetlig kulturmiljø har stor opplevelsesverdi knyttet til tidsdybde. Forvaltningsplanen bør derfor omfatte skilting på de sentrale adkomstplassene til øya for å gjøre besøkende oppmerksom på denne verdien.	<i>Uten skjøttsplan:</i> Liten positiv <i>Med skjøttsplan:</i> Middels/stor positiv konsekvens
<i>Kirkøy med Homlungen, Fillelassen og Hestholmen</i> Verdi: Stor	Det vedtaksfredete fyret på Homlungen har, sammen med de automatisk fredete kulturminnene, allerede det sterkeste mulige vern. En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøttselstiltak. Noen av kulturminnene er tilrettelagt ved skilting og kommunen har planer om ytterligere skilting av turstier. Likevel bør en forvaltningsplan omfatte disse kulturminnene.	<i>Uten skjøttsplan:</i> Ubetydelig/liten positiv konsekvens <i>Med skjøttsplan:</i> Middels positiv konsekvens
<i>Asmaløy med Trestenene</i> Verdi: Middels	For røysen på Brattestø, som ikke er avmerket i Hvaler kommunes kartverk, vil nasjonalparken ha positiv effekt ved at røysen avmerkes på offisielle kart. En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autentisitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøttselstiltak.	<i>Uten skjøttsplan:</i> Liten positiv konsekvens <i>Med skjøttsplan:</i> Middels positiv konsekvens

tabellen forts. på neste side

forts. fra forrige side

<p><i>Akerøya</i> Verdi: Stor/meget stor</p>	<p>En nasjonalpark vil ikke ytterligere begrense ferdselen på Akerøya og derfor heller ikke endre eventuell slitasje på kulturminnene. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøtselstiltak. Det gjelder særlig Akerøya fort som er restaurert, men er begynt å forfalle og Akerøybukta, som en av få tradisjonelle ankringsplasser som er uberørt av moderne inngrep. Det er et positivt skjøtselstiltak at det foregår beiting på øya.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Liten positiv konsekvens</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Middels positiv konsekvens</p>
<p><i>Spjærøy</i> Verdi: Middels/stor</p>	<p>En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autenticitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøtselstiltak. Dette bør særlig omfatte det verneverdige småbruket på Spjærholmen. For denne lokaliteten bør det vurderes å inngå avtaler med eiere/brukere.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Liten positiv konsekvens</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Middels positiv konsekvens</p>
<p><i>Vesterøy med Lyngholmen og Seilø</i> Verdi: Stor/meget stor</p>	<p>Det vedtaksfredete miljøet i Kuvauen har, sammen med de automatisk fredete kulturminnene, allerede det sterkeste mulige vern. En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autenticitet og opplevelsesverdi forblir uendret. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøtselstiltak. Planen bør inneholde bestemmelser om tiltak som omfatter faglige undersøkelser av de mulige fredningsverdige tuftene særøst på Vesterøy og fyrlykten på Lyngholmen.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Liten positiv konsekvens</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Middels positiv konsekvens</p>
<p><i>Torbjørnskjær</i> Verdi: Stor</p>	<p>Kulturmiljøet er fredet og dermed underlagt det strengeste vernetiltaket. Lokalitetens tilstand tilsier at det er et stort behov for skjøtelsplan og omfattende vedlikehold.</p>	<p>Ubetydelig/liten positiv</p>
<p><i>Heia</i> Verdi: Stor</p>	<p>En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner og kulturmiljø dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøtselstiltak. Ved de mest sentrale anløpspunktene bør det settes opp skilt som presenterer de kulturhistoriske verdiene på øya. Dette kan bidra til redusert hærverk/slitasje.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Ubetydelig/liten positiv</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Middels positiv</p>
<p><i>Struten</i> Verdi: Stor/middels</p>	<p>Kulturmiljøet har i flere år vært vedlikeholdt av en interessestiftelse. Dette vil trolig fortsette dersom det opprettes nasjonalpark. En forvaltningsplan for Struten bør likevel inneholde bestemmelser som sikrer at vernet blir varig.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Ubetydelig/liten positiv</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Middels positiv</p>
<p><i>Undervannsområder med marine kulturminner</i> Verdi: Stor</p>	<p>En nasjonalpark vil virke positivt på kulturminner under vann ved at kulturminnene unngår moderne tiltak tett inn på seg, slik at lokalitetenes autenticitet forblir uendret. Et styrket oppsyn av nasjonalparken vil dessuten kunne forhindre vrakplyndring utført av sportsdykkere. Konsekvensgraden vil forsterkes i positiv retning dersom det utarbeides en forvaltningsplan med skjøtselstiltak. Planen bør inneholde konkrete tiltak som undervannsskilling og eventuelt nettbeskyttelse over lokalitetene med størst kulturhistorisk verdi. Nettbeskyttelsen kan også være aktuell på lokaliteter der slitasjen fra sportsdykkere er særlig stor.</p>	<p><i>Uten skjøtelsplan:</i> Middels positiv</p> <p><i>Med skjøtelsplan:</i> Stor positiv</p>

6 OPPSUMMERING OG FORSLAG TIL AVBØTENDE TILTAK

6.1 Oppsummering

Kulturhistoriske lokaliteter, inndelt i 11 delområder, er beskrevet og vurdert innen det foreslåtte planområdet til ytre Hvaler nasjonalpark. Lokalitetene har store verdier knyttet både til det unike og det typiske ved den øst-norske kystkulturen og området er samlet vurdert å ha stor kulturhistorisk verdi særlig knyttet til autentisitet, miljø/sammenheng, variasjon/mangfold, tidsdybde og pedagogisk verdi. De kulturhistoriske lokalitetene i landskapet illustrerer ikke minst hvordan natur og kultur sammen danner helhetlige miljøer. Disse verdiene er viktig å bevare i den planlagte nasjonalparken. Som det framkommer i tabell 4.1 vil den fremtidige utviklingen (0-alternativet) blant annet kunne føre til at viktige kulturhistoriske lokaliteter forringes eller ødelegges av nye utbyggingstiltak. Tabell 5.1 viser at opprettelsen av en nasjonalpark i seg selv vil ha svakt positive konsekvenser for de kulturhistoriske lokalitetene i planområdet. En skjøtelsesplan/forvaltningsplan vil derimot medføre større positive konsekvenser.

6.2 Forslag til avbøtende tiltak

6.2.1 Skjøtelsesplan

En skjøtelsesplan/forvaltningsplan vil være viktigste avbøtende tiltak for å styrke bevaringen av de kulturhistoriske lokalitetene. Felles for alle kategorier kulturminner gjelder at formidling i form av skilting, brosjyrer og informasjon til grunneiere/brukere bør spesifiseres i forvaltningsplanen. Under utarbeidelsen av planen er det avgjørende at regionale kulturmyndigheter deltar med konkrete innspill. For marine kulturminner må kompetanse fra Norsk Sjøfartsmuseum trekkes inn. I en forvaltningsplan må dessuten tiltak rettet mot jordbruk, ferdsel, landskap osv. også sees i sammenheng med kulturminner.

For de tre prioriterte kulturhistoriske lokalitetene i planområdet bør regionale kulturmyndigheter foreta en vurdering av virkemidler for å bevare disse på best mulig måte. Et minimum er å utarbeide en forvaltningsplan som spesifiserer hvordan kystgårdsmiljøet på Tisler, steinbruddet på Røsshuet og Festningholmen skal forvaltes. I tillegg kan eventuelt Akerøy fort og steinbruddet på Røsshue fredes for å sikre disse to viktige lokalitetene.

Det fredete sjøbumiljøet i naturhavnen Kuvauen står i en særstilling fordi mange brukere må forholde seg til fredningsbestemmelsene. Her er det kanskje nødvendig å opprette en åpen dialog mellom kulturminnemyndighetene og grunneiere/brukere? Vern gjennom bruk er som regel beste vern for gamle bygninger, men noen retningslinjer er nødvendige. Informasjon til grunneiere/ brukere kan derfor være nødvendig å spesifisere i en skjøtelsesplan/forvaltningsplan. For de to fredete fyrene er det viktig å hindre forfall ved jevnlig vedlikehold.

Småbruket på Skjærholmen bør også spesifiseres i en skjøtelsesplan, i første omgang ved å inngå avtaler om vedlikehold med eiere/brukere.

Papperhavn naturhavn med fiskermiljø ligger bare delvis innenfor nasjonalparkens planområde. En særpreget sjøbu trekkes fram som særlig verneverdig i dette miljøet (Fylkesmannen i Østfold 2004:18). Det er usikkert om miljøet Papperhavn innehar så høye kulturhistoriske verdier at det er fredningsverdig som miljø. Dersom sjøbua ligger innenfor planområdet bør også denne spesifiseres i en skjøtelsesplan ved å inngå avtaler om vedlikehold med eier/bruker.

Sist, men ikke minst bør også de automatisk fredete kulturminnene omfattes av en skjøtelsesplan. Generelt bør to forhold vektlegges: rydding og skilting. Slike tiltak vil heve lokalitetens opplevelsesverdi og virke forebyggende for kulturminnets tilstand. En prioritering av hvilke lokaliteter som bør tas med i planen, er ikke mulig å gjøre før kjente automatisk fredete kulturminner er forsvarlig registrert, tilstandsvurdert og kartfestet.

6.2.2 Videre undersøkelser

En skjøtelsesplan/forvaltningsplan bør også inkludere systematiske registreringer av kulturminner som enda ikke er faglig forsvarlig undersøkt, som for eksempel de innrapporterte tuftene på Vesterøy, (se kapittel 3.4.8). Dette kan også gjelde antatte verdifulle nyere tids kulturminner som for eksempel hyttegrenda på Seilø. Videre bør det også legges opp til systematiske registreringer av automatisk fredete kulturminner. Disse registreringene bør inkludere både nyregistreringer og registreringer av allerede kjente lokaliteter. Registreringene vil bidra til at alle kulturhistoriske lokaliteter innen planområdet blir tilfredsstillende beskrevet, tilstandsvurdert og kartfestet.

6.2.3 Forslag til endring av planområdets grenser

I fem delområder er det registrert kulturhistoriske lokaliteter like utenfor planområdet (se 3.5 *Beskrivelse av kulturhistoriske lokaliteter like utenfor planområdet*). Om nasjonalparken bør utvides til også å omfatte disse lokalitetene er først og fremst en prinsipiell diskusjon om kulturhistoriske verdier skal være bestemmende for nasjonalparkens grenser – hvordan influensområdet skal avgrenses. I rapporten følger influenssonen stort sett nasjonalparkens grenser. Endringer foreslås kun dersom plangrensen går tvers igjennom et kulturminne eller kulturmiljø eller dersom en kulturhistorisk lokalitet like utenfor grensen har særlig stor verdi eller er særlig truet av ødeleggende tiltak, eller dersom det har en naturlig tilknytning til kulturhistoriske lokaliteter innen planområdet. (jf 2.2 *Avgrensning av influensområde*).

Ut fra dette foreslås at plangrensene endres slik at følgende lokaliteter blir liggende innenfor nasjonalparken:

- Hyttegrenda på Seilø
- Papperhavn/den verneverdige sjøbua i Papperhavn (dersom disse ikke ligger innenfor planområdet)
- De to Hvalertuftlokalitetene på Børholmen som ligger utenfor planområdet
- Langrøsset på Herføl

Å innlemme hele Børholmen i nasjonalparken burde være uproblematisk, da de to lokalitetene utenfor planområdet naturlig hører sammen med lokalitetene innen planområdet. Utvidelsen vil heller ikke komme i konflikt med hytter eller andre moderne tiltak. For de andre lokalitetene kan det være et alternativ å vurdere andre typer vern. En variant er å opprette landskapsvernområder som en buffersone omkring nasjonalparken, med spesifikke verneforskrifter for kulturminner og kulturmiljø. Dette er trolig ikke relevant for nærområdene til ytre Hvaler nasjonalpark, ettersom deler av planområdet grenser til områder sterkt preget av moderne tiltak og aktiviteter. Et annet alternativ er å bruke Plan og bygningsloven for å opprette et spesialområde vern omkring særlig verdifulle kulturminner og kulturmiljø. Dette kan være aktuelt for Langrøsset på Herføl for å sikre et større område rundt kultur-

8 VEDLEGG

Vedlegg 1. Kart som viser planområdet – Ytre Hvaler nasjonalpark

Vedlegg 2. Temakart kulturminner og kulturmiljø

Vedlegg 3. Oversikt over kulturhistoriske lokaliteter avmerket på temakart

Verneforslag Ytre Hvaler nasjonalpark

Grunnlagsdata

- Utredningsområde / planområde
- Tettbebyggelse
- Skogsområde
- Dyrket mark
- Myr
- Eksisterende naturreservat
- Hav
- Innsjø/tjern
- Elv / Bekk
- Kraftlinje
- Riksveg
- Fylkesveg
- Kommunal veg
- Privat veg
- Traktorveg
- Lysløype

1:75 000

Kilometer

Datum, Koord sys UTM 33 - WGS84
 Ekvidistans 20 m
 Kartgrunnlag © NorgeDigital, Statistisk sentralbyrå GVA, D1

SWECO GRØNER

Verneforslag Ytre Hvaler nasjonalpark Kulturminner

- Nyere tids kulturminne
- Automatisk fredet/
vedtaksfredet kulturminne
- Mulig automatisk fredet
kulturminne
- Kulturmiljø
- Kulturlandskap**
- Mangfold - landskap med stor
artsrikdom og variasjon
- Representative/typiske landskap
- Særpregede landskap
- Nasjonalt Kulturlandskap

Kilder: www.askeladden.no
Kartbok for Fredrikstad og Hvaler
Fylkesmannen i Østfold

Grunnlagsdata

- Vurderingsområde / planområde
- Tettbebyggelse
- Skogsområde
- Dyrket mark
- Myr
- Eksisterende naturreservat
- Hav
- Innsjø/tjern
- Elv / Bekk
- Kraftlinje
- Riksveg
- Fylkesveg
- Kommunal veg
- Privat veg
- Traktorveg

1:70 000
0 0.5 1 2 3
Kilometer

Datum, Koord.sys UTM 33 - WGS84
Ekvidistanse 20 m
Kartgrunnlag © NorgeDigital, Karttattestnummer GVL 01

Vedlegg 3

Oversikt over kulturhistoriske lokaliteter avmerket på temakart

(Tall i parantes viser til nummerering i Fylkesmannen i Østfold sin fagvurdering av kulturminner i ytre Hvaler (Fylkesmannen i Østfold 2004).

Delområdet Herføl med Ekholmen og Børholmen

- 1.1 Linnekleppen varde (5-109)
- 1.2 Herfølsåta (5-105)
- 1.3 Langrøsset (5-108) (utenfor planområdet)
- 1.4 Hvalertuffer, Ekholmen (5-188)
- 1.5 Sildeslodam (5-102)
- 1.6 Hvalertuffer, Børholmen

Delområdet Tisler

- 3.1 Hvalertuffer (649)
- 3.2 Kystgårdsmiljø (5-185) (prioritert kulturmiljø i Hvaler k.)
- 3.3 Trojaborgen (650)
- 3.4 Varde (651)

Delområdet Kirkøy med Homlungen, Filletassen og Hestholmen

- 4.1 Homlungen fyr og fortøyningsmerke (4-158 og 4-155)
- 4.2 Hvalertuffer, Sjursholmen (4-146)
- 4.3 Gravrøys (4-135)
- 4.4 Steinbrudd på Røsshuet (4-133) (prioritert kulturminne i Hvaler k.)
- 4.5 Steinkorset
- 4.6 Steinbrudd på Ravnekloa (4-132)
- 4.7 Krigsminne, Hestholmen (4-127)
- 4.8 Fortøyningsbolt, Filletassen (4-126)
- 4.9 Hvalertuffer, Filletassen (647)
- 4.10 Steinbrudd, Filletassen (600)
- 4.11 Hvalertuffer på Ørekroken
- 4.12 Gammel hyttebebyggelse (4-165) (utenfor planområdet)
- 4.13 "Dritærpællen" (4-166) (utenfor planområdet)

Delområdet Asmaløy med Trestenene

- 5.1 Gammel naturhavn, Huserstøet (3-103)
- 5.2 Fyrlykt (3-102)
- 5.3 Gammel molo (3-101) (prioritert, men utenfor planomr.)
- 5.4 Røys
- 5.5 Innhugde figurer (3-108) (utenfor planområdet)
- 5.6 Gammel loshavn (3-103) (utenfor planområdet)
- 5.7 Håbutangen fyrlykt (3-109) (utenfor planområdet)
- 5.8 Fyrlykt, Trestenene (5-186)

Delområdet Akerøy

- 6.1 Festningholmen
- 6.2 Kulturmiljø med ankerplass, hus, gravplass, gravrøys, utsiktspunkt, steingjerder og kulturmark (5-179, 5-180, 5-181, 604)

Delområdet Spjærøy

- 7.1 Gårdsmiljøet Spjærholmen (2-112)
- 7.2 Gammel molo i Kjellvika (2-109) (utenfor planområdet)
- 7.3 Båtbyggeri i Kjellvika med miljø omkring (2-108) (prioritert, men utenfor planomr.)

Delområdet Vesterøy med Lyngholmen og Seilø

- 8.1 Gode havne og kanal (1-132, 1-113)
- 8.2 Mulig forhistorisk båtopptrekk, Bastangen (1-142)
- 8.3 Løsfunn på Vardefjell (1-124)
- 8.4 Utkikkspunkt på Vardefjell (1-108)
- 8.5 Kulturmiljøet Kuvauen (1-106)
- 8.6 Sjømerket "Stolen" der fartøyet "Lossen" forliste (1-107)
- 8.7 Haug på Bjørnevarden (652)
- 8.8 Kulturmiljøet Papperhavn (1-144)
- 8.9 Sjømerket "Pattene" (1-102)
- 8.10 Lyngholmen fyr (1-103)
- 8.11 Gammel hyttegrend, Seilø (1-143)) (prioritert, men utenfor planomr.)

Delområdet Torbjørnskjær

- 9.1 Fyrstasjon (5-199)

Delområdet Heia

- 10.1 Kulturmiljø med fiskerhytte, steinvarde, signalmast, fiskerhytte og brygge (654-658)

Delområdet Struten

- 11.1 Fyrstasjon (602)

Delområdet undervannsområder marine kulturminner

Kartfesting av marine kulturminner er i de fleste tilfeller unndratt offentligheten. Eneste kartfestede skipsvrak er "Lossen" (se pnkt 8.6)